

FORMOS IR TURINIO POKYČIAI TRADICINIŲ LIETUVIŲ PATARLIŲ PERDIRBINIUOSE

DALIA ZAIKAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – šiuolaikiniai lietuvių tradicinių patarlių perdirbiniai, vadinamosios antipatarlės.

Darbo tikslas – aprašyti lietuvių antipatarlių struktūrinius kūrimo modelius bei semantinius pokyčius.

Tyrimo metodai – aprašomasis, struktūrinės-semantinės analizės.

Žodžiai raktai: antipatarlė, lietuvių patarlės, patarlių perdirbimas, paremiologija, struktūriniai modeliai, semantika.

Tradicinių patarlių perdirbimas, savotiškų patarlių naujadarų kūrimas, yra tarpautinis, visuotinai paplitęs reiškinys. Tai rodo tokiems perdirbiniams, paremiologų vadinamiems patarlių parodijomis (angl. *proverbial parodies*, *proverb parodies*), iškraipytomis patarlėmis (angl. *fractured proverbs*), postpatarlėmis (angl. *postproverbials*), o dažniausiai antipatarlėmis (angl. *anti-proverbs*)¹, tyrinėti skirtų užsienio paremiologų straipsnių gausa ir skelbiami tokių „naujadarų“ rinkiniai². Patarlių parodijavimas – ne naujas reiškinys, tačiau pastaraisiais dviem dešimtmečiais patarlės iškraipomos ir parodijuojamos taip intensyviai, jog naujieji variantai kartais girdimi kur kas dažniau negu originalios patarlės (Litovkina 2004: 295). Randantis vis daugiau duomenų, tyrėjai kalba ne tik apie patį tradicinių patarlių perdirbimo /

¹ Aiškindamas „postpatarlės“ terminą, Aderemi Raji-Oyelade teigia: „sąvoka „post“ kalbant apie postpatarles turi būti suvokiama veikiau kaip refleksyvus sinchroninis procesas, o ne istorinis ar datuojamas veiksmas“ (Raji-Oyelade 2004: 304). Studijoje apie jorubos genties tradicinių patarlių perdirbinių gramatiką autorius vartoja ir „postpatarlės“, „postpatarliškumo“, ir „antipatarlės“ terminus.

Antipatarlėmis Wolfgangas Miederis pavadino tikslingai perdirbtas kokias nors socialines aktualijas atspindinčias patarles, paprastai satyrinio pobūdžio (Mieder, Litovkina 1999: 3). Tarptautinėje paremiologijoje šis terminas, regis, prigijo apskritai visokiems patarlių perdirbiniams (Mieder 2004: 281).

² Minėtini vokiečių (Mieder 1982, 1985, 1989, 1998, 1999, 2003), amerikiečių (Mieder, Litovkina 1999; Litovkina, Mieder 2006), rusų (Вальгер, Мокиенко 2005, 2006) antipatarlių rinkiniai. Naujausia tyrimų bei patarlių (taip pat antipatarlių) rinkinių bibliografija yra *Proverbium* 23 ir 24 tomuose (Mieder 2006a, 2006b, 2007a, 2007b).

parodijavimo faktą, bet ir stengiasi aprašyti bendras patarlių perkūrimo tendencijas, mechanizmus, visuotinius modelius.

Vadinamųjų antipatarlių itin gausu žiniasklaidoje, šiuolaikinėje literatūroje, kine, muzikoje. Pasak rusų antipatarles tiriančių Hario Valterio ir Valerijaus Mokijenkos, tai kalbos demokratėjimo, cenzūros panaikinimo ir stiprėjančios jaunimo kalbos įtakos padarinys (Вальтер, Мокиенко 2007). Antipatarlėmis vienais atvejais siekiama suaktualinti vienokią ar kitokią idėją, išreiškiama rimta socialinė politinė satyra (Mieder 2004: 150), kitais – išsakomas kritiškas požiūris į tradicinės patarlės išmintį, o neretai tiesiog norima sukelti sąmojo efektą.

Šiame straipsnyje iš jaunimui skirto žurnalo *Panelė* priedo *Maxi panelė* surinkti pavyzdžiai grupuojami pagal formos kaitos požymius, stengiamasi tiksliau aprašyti lietuvių patarlių perkūrimo modelius, taip pat aprašomi semantiniai pokyčiai ir ieškoma bent kokių semantinio kitimo dėsningumų.

Peržvelgta per 20 leidinio numerių (2000–2007 m.), surinkta daugiau kaip 40 pavyzdžių. Leidinys pasirinktas kaip vienas iš galimų patarlių ir jų perdirbinių funkcionavimo kontekstų. Išskirtinai pramoginio pobūdžio leidinyje jokios rimtos politinės, socialinės, kultūrinės aktualijos bei idėjos nėra reiškiamos. Pats tradicinių patarlių ar aliuizijos į tradicinę liaudies kūrybą atsiradimas tokiaime kontekste yra savotiškai paradoksaliaus ir skaitytojui kelia šypsena. Vien tik susidūrus tradicinei liaudies kūrybai ir „netradicinei“ aplinkai jau pasiekiamas sąmojo efektas. Kitas komiško lygmuo pasiekiamas, kai patarlė patenka į konkretų situacinį kontekstą ir kaip nors iškreipiama patarlės forma arba jos prasmė.

Antra vertus, patarlės ir į jas panašūs dariniai čia atsiranda ne šiaip tekstui spalvinti, o tikslingai: jie pateikiami vadinamuosiuose patarimų „įvairiais gyvenimo klausimais“ skyreliuose, knygų bei muzikos albumų anotacijose ir pan., taigi turi nuolatinę vietą ir atlieka vieną iš tradicinių patarlių funkcijų – apibendrina, pataria. Akivaizdi leidėjų aliuizija į patarlę kaip argumentą, autoritetinę nuomonę, didaktinį teiginį: patarlių perdirbiniai čia pateikiami kaip „išvada“ „moralas“, „išmintis“:

Vyrų išvada: Tikimės, kad kitame numeryje neprašysi patarimo, kaip nutildyti papūgą, nes žodis po žodžio užknisa 2007 sausis, p. 18;

Moralas: Neverk linksmindamasi, nesidžiauk liemenėlę pametusi 2007 sausis, p. 46;

Moralas: Bijai vilko – neik į mišką, bijai uodo – neik į pelkę, bijai, kad vadovas pasiklys – niekur neik... Pagoda: O įsivaizduok, jei pelkėje dar būtų krokodilų... 2007 rugp., p. 38.

Neretai tikslingai pabrėžiamas posakio tradiciškumas, jis įvardijamas kaip „liaudies išmintis“, o kartais netgi konkrečiai nurodoma žanrinė priklausomybė:

Patarlė: Neduok rašyti laiško kitai – pati įkliūsi 2006 rugpj., p. 39;

Liaudies išmintis: Svetimam krašte ir mažieji piršteliai ne vietoje auga 2005 liepa, p. 50;

Liaudies išmintis: Kuo giliau į žaislų kambarį, tuo daugiau pūkuotų šlykštynių 2005 geg., p. 49;

Patarlė 1: Bijai vilko – vedžiok šunį už pavadėlio. Patarlė 2: Plačios akys – neik į mišką 2006 liepa, p. 14;

Patarlė: Bijai traktoriaus – nelisk į gatvę 2007 vas., p. 39.

Nevengiama vadinamosios liaudies išminties interpretuoti, priskirti neva kokiam nors laikotarpiui:

Žiauriųjų laikų patarlė: *Geriau per dažnai į krūmus lakstyti negu vieną kartą į kapines būti nešamai* 2005 rugpj., p. 12.

Konstatuoti, sena patarlė ar nauja, ir vertinti, kiek ji pagrįsta, teisinga, vertinga:

Sena patarlė, kuri ši syki atrodo itin teisinga: *Rytas už vakarą protingesnis...*

Kita patarlė, kuri šiuo atveju atrodo itin kvaila: *Geriau vėliau negu niekad* 2005 rugpj., p. 14;

Išmintingieji protėviai sakydavo: *Kas nerizikuoja – negeria šampano*. Kiti ne ką kvailesni ir gyvenimo matę žmonės perspėja: *Kas nerizikuoja, kelnių nepridaro* 2005 birž., p. 50; Išvada: *Verta kartais įsiklausyti į senų patarlių išmintį, net jei ir labai nuvalkiota atrodo, oi verta...* 2006 rugs., p. 16.

Nurodoma taikymo sritis (adresatas):

Patarlė apie jaunimo auklėjimą: *Mink š..., kol šviežias* 2005 birž., p. 7.

Patarlė bendradarbiams: *Mintis ne plaktukas, jei į galvą smogia, pas gydytoją eiti nereikia* 2005 gruodis, p. 11.

Abejojama liaudies išminties absoliutumu:

Gyvenimo tiesos? *Nėra to gero, kas neišeina į bloga ir nesugrįžta dar geresnis tik tam, kad išvirstų į bloga...* 2007 bal., p. 38,

ir netgi užmezgamas dialogas su tautosakininkais:

Paguoda: *Geriau baisu vestuvėse ir gera gyvenime negu atvirkščiai! O juk dažnai atvirkščiai ir būna...* Klausimas tautosakininkams: *Jei durnių ir bažnyčioj muša, tai ką vestuvėse kankina?* 2006 lapkr., p. 47.

Kuriant antipatarlę iškreipiama tradicinės patarlės forma ir / ar prasmė. Antiparlių tyrėjai antiparlių kūrimo mechanizmų – vadinamųjų perdirbimo modelių nurodo nevienodą skaičių (taip greičiausiai yra dėl aptariamų duomenų kiekio ir specifikos) ir nevienodai formalizuotai juos įvardija: vieni juos apibūdina aprašomuoju būdu, kiti bando vaizduoti grafiškai ir pan. Wolfgangas Miederis ir Ana Tothne Litovkina antiparlių žodynėlio pratarmėje kaip populiariausius nurodo modelius, kai prie tradicinės patarlės pridedamas komentaras, kada viena patarlės dalis paliekama originali, o kita perkuriama; taip pat minimi leksiniai ir fonetiniai pokyčiai (Mieder, Litovkina 1999: 1–2). A. T. Litovkina, išnagrinėjusi struktūrinius pokyčius seksualinėse europiečių patarlėse, nurodo, kad yra šeši pagrindiniai perdirbimo modeliai: vieno žodžio pakeitimas, kelių žodžių pakeitimas, sintaksiniai pokyčiai, leksiniai-sintaksiniai pridėjimai, visiškas perdirbimas (angl. *outright alteration*) ir tikslingas žodžių žaismas dviprasmybei sukurti (Litovkina 1999). Sailalas Arimi, aprašęs indoneziečių tradicinių patarlių perdirbinius ir lyginęs juos su analogiškais amerikiečių patarlių pavyzdžiais, nurodė tris struktūrinius perdirbimo būdus: keitimą, pašalinimą ir išplėtimą. Patarlės reikšmė kartais pakinta nežymiai, o kai kada ji pakeičiama iš esmės. S. Arimi išskyrė keturis patarlių se-

mantikos kitimo porūšius. Radikaliausiai reikšmė pakintanti tada, kai perdirbiniu išsakoma tradicinės patarlės idėjai priešinga mintis. Tai vadinamoji *antireikšmė* (angl. *anti-meaning*). Kitam reikšmės pokyčiui apibūdinti paremiologas taiko *pri-dėtinės reikšmės* (angl. *added meaning*) sąvoką – tai reiškia, kad perdirbiny s įgyja papildomos konotacijos. Pasitaiko, jog tradicinės patarlės reikšmė iškreipiama taip, jog perdirbiny s įgyja *sutrauktinę* (angl. *subtracted meaning*) reikšmę, t. y. siauresnę reikšmę, negu kad turėjo tradicinė patarlė. Kaip dažniausia minima perdirbinių *pakitusi reikšmė* (angl. *slipped meaning*), kai perkūrijas sąmoningai neteisingai įrašo / pasako keletą tradicinės patarlės žodžių, ir patarlė suprantama kitaip (Arimi 2006).

Lietuvių patarlės perdirbamos pagal iš esmės tuos pačius tarptautinius modelius, tik vieni, kiek galima kol kas spręsti iš turimų duomenų, yra labiau mėgstami, o kiti ne tokie populiarūs (plačiau žr. Zaikauskienė 2004).

1. Dažniausiai daugiau ar mažiau keičiamas patarlės tekstas:

a) kartais keičiamas tik vienas ar keli žodžiai (*Ne viskas auksas, kas žiba užsienyje* [Ne viskas auksas, kas auksu žiba] 2005 gruodis, p. 23). Itin populiariu perdaryti binarinės struktūros patarles, kaip antai: „bijai X, ne(daryk) Y“, „devyni X, dešimtas Y“, „kuo giliau į X, tuo daugiau Y“ ir pan.: *Bijai traktorius – nelįsk į gatvę* [Bijai vilko – neik į girią] {situacija: mergina mokėsi vairuoti, pamačiusi traktorių baisiai sutriko ir nuvažiavo ne ten, kur reikia}; *Devynios religijos – dešimtas... dangus?* [Devyni amatai, dešimtas badas] {Apie vieną iš muzikinio realybės šou „Dangus 2“ dalyvių} 2007 geg., p. 4; *Neverk linksmindamasi, nesidžiauk liemenėle pametusi* [Nesidžiauk radęs, neverk pametęs] {kont.: ...pametusi. Ar atvirkščiai?.. Oi, susipainiojom... Pasakojimas apie labai smagią išskylą gamtoje, kuri baigėsi nelabai smagiai: mergina iš vandens išlipo be viršutinės kostiumėlio dalies}; *Kuo giliau į žaislų kambarį, tuo daugiau pūkuotų šlykštynių* [Juo toliau į mišką, juo daugiau medžių] {situacija: mergina svečiuose nematydama paliečia kažkokį pūkuotą daiktą ir ima klykti, manydama, kad tai pelė. Paaiškėja, kad tai žaislinė pelė}; *Guli – imk, bara – negirdėk* [Kai duoda – imk, kai muša – bėk] 2007 sausis, p. 46; *Neduok rašyti laiško kitai – pati įkliūsi* [Nekask duobės kitam – pats įkrisi]. Šio modelio perdirbiniai iliustruoja konkrečias situacijas ir jų reikšmė susiaurinama, „nužeminama“ iki tiesioginės;

b) imama pusė (pradžia, dalis) tradicinės patarlės ir perkuriama jos antra dalis (*Nesidžiauk nupirkęs – reikia dar ir sveiką parvežti* [Nesidžiauk radęs, neverk pametęs] {situacija: muzikos festivaliui atvežamas labai geras ir brangus fortepijonas. Išskraudami iš sunkvežimio krovikai jį „pameta“} 2007 liepa, p. 21; *Nėra to blogo, kurio vyrai nemėgtų, Nėra to blogo, kuris tavęs nenugalėtų* [Nėra to blogo, kad neišėitų į gera] {kont.: Esu bloga, kaip tapti geresne? <...> Vyrų išvada: ...nenugalėtų. „Nesiparink“ (atsipalaiduok, šypsokis), vis tiek vieną dieną nuo vėžio mirsi (jei rūkai)} 2006 liepa, p. 16). Pastarasis pavyzdys iliustruoja, kaip ta pati tradicinė patarlė pagal konkretų kontekstą perdaroma dvejopai: vienu atveju išlaikomas „optimistinis“ tradicinis požiūris, kitu – jam prieštaraujama.

2. Pateikiamas neiškraipytas tradicinės patarlės tekstas ir jis pailginamas:

a) prie jo pridedamas komentaras, dažniausiai prieštaraujantis patarlės idėjai (*Dovanotam arkliui į dantis nežiūri. O reiktų...*³ 2007 sausis, p. 20);

b) prie jo pridedamas žodis, frazė arba sakinytis (*Bijai vilko – neik į mišką, bijai uodo – neik į pelkę, bijai, kad vadovas pasiklys – niekur neik...* [Bijai vilko, neik į girią]; *Kaip pasiklosi, taip išmiegosi. Kaip apsikuisi, taip prisigrauš...* [Kaip pasiklosi, taip išmiegosi] 2006 rugpj., p. 16; *Draugą pažinsi bėdoje, o draugę atostogose* [Draugą pažinsi nelaimėje] 2006 rugpj., p. 48).

Amerikiečių antipatarlės tiriantys mokslininkai teigia, kad šis modelis pats produktyviausias. W. Miederio ir A. T. Litovkinos antipatarlių žodynėlyje daugiausia „a“ modelio pavyzdžių (Mieder, Litovkina 1999: 2). Straipsnyje apie patarlių panaudojimą užsienio kalbai mokyti A. T. Litovkina, pritardama amerikiečių humoristui ir „humorologui“ Evanui Esarui, kaip gausiausią nurodo „b“ tipą ir perima jo „išplėstinės patarlės“ terminą šio tipo perdirbiniams pavadinti (Litovkina 2004: 298).

Pagal šį modelį perkurtose antipatarlėse jas pailginantis komponentas, neretai sudarytas pagal analogiją su pagrindine teksto atkarpa, paprastai žymi konkretų situacinį kontekstą. Taip perdirbiniu iliustruojamas labai konkretus atvejis, drauge išsakant ir bendrąją tradicinę patarlę reiškiamą idėją (*Kaip pasiklosi, taip išmiegosi. Kaip apsikuisi, taip prisigrauš...* {kont.: Sveiki, bėdų medžiotojai! Mūsų barake apsigyveno graužikai. Ką daryti? <...> Vyrų išvada: *Kaip pasiklosi...*}).

Radikali semantinė transformacija yra įvykusi tarptautinėje patarlės *Dovanotam arkliui į dantis nežiūri*, kurios mintis visose kultūrose ta, kad veltui gavus daiktą nedera aiškintis, vertingas jis ar ne, perdirbinyje. Be situacinio konteksto nėra neįtartum, kad patarlės turinys pakitęs: patarlė čia suvokiama tiesiogiai, pažodžiui (*Dovanotam arkliui į dantis nežiūri. O reiktų...* {Kaip pakeisti geltonų dantų spalvą? – Pirmiausia nereikia valgyti geltono guašo. <...> Vyrų išvada: *Dovanotam...*}).

3. Kelių patarlių (arba jų įvaidžių) kontaminacija: *Gudri lapė gilią šaknį apgautina* [Tyli kiaulė gilią šaknį knisa + „gudri lapė“] {kont.: Oi, *gudri* <...> – paminėsit mano žodį, ji netrukus ne tik su Donskiu, bet ir su Stingu kalbės}; *Nekask duobės kitam, arba ką sviestu pagadinsi...* [Nekask duobės kitam – pats įkrisi; Sviestu košės nepagadinsi] {skyrelio pavadinimas. Situacija: dvi draugės nusprendžia iškrėsti

³ Patarlė *Dovanotam arkliui į dantis nežiūri*, kiek galima spręsti iš sukaupytų duomenų, yra viena iš „dariausių“ ir perdirbama pagal įvairius modelius (Zaikauskienė 2004). Pasak W. Miederio ir A. T. Litovkinos, modelis, kai prie patarlės priduriamas jai prieštaraujantis komentaras, yra labai senas patarlių parodijavimo būdas ir kartais nutinka netgi taip, kad visas humoristinis teiginys ilgainiui supatarlėja / supriežodėja (pvz., *Love is blind, but neighbors aren't* (Meilė akla, bet kaimynai neakli) (Mieder, Litovkina 1999). Struktūriškai į cituojamą pavyzdį panašus perdirbinys *Dovanotam arkliui į dantis nežiūrima, sako liaudies išmintis, bet, kai kartais visgi išdrįsti pažvelgti į juos, supranti, jog nemokamas sūris būna tik pelėkautuose* www.ferrum.lt, 2005-08-16; o savo idėja formaliai analogiškos yra tradicinės patarlės perifrazės *Ir dovanojamo arklio dantis ne pro šalį patikrinti* Lietuvos radijo „Spaudos apžvalga“, 1997; *Pažiūrėkim dovanotam arkliui į dantis* www.kamane.lt, 2007-03-15; {Ar žinote, kad...} *Dovanotam arkliui į dantis žiūri* www.bernardinai.lt, 2005-0-31; *Pamirškite teiginį, kad dovanotam arkliui į dantis nežiūrima. Žiūrima, ir net labai* www.ieva.lt, 2007-11-27). Akivaizdu, kad ši tradicinė patarlė perdirbama labai laisvai ir apie kokią nors nusistovėjusią, „supatarlėjusią“ lietuvišką perdirbinio formą kol kas kalbėti negalima.

bendraklasiui pokštą ir klasėje jo kėdę ištepa sviestu. Atsitiktinai mokytoja liepia ant tos kėdės atsisėsti vienai iš draugių}.

Pirmojoje antipatarlėje bendriausiais įvaizdžiais užkoduota reikšmė išlaikoma. Antrojoje antipatarlėje pirmoji dalis *Nekask duobės kitam* visiškai atitinka tradicinę metaforinę vartoseną, o antroji, tradicinės patarlės perifrazė, yra suprantama tiesiogine reikšme.

4. Patarlė perfrazuojama taip, kad ja pasakomas tradicinei patarlei priešingas teiginys (*Ne visada žvirblis rankoj geriau nei briedis lankoj* [Geriau žvirblis rankoj negu briedis girioj] {kont.: Kai vaikštau su vaikinų mieste, susikabinam rankom, bet jei jis pamato gražią merginą, jis mane paleidžia... Kaip to išvengti? <...> Žvyras: Rinkis pasivaikščiojimams senelių namų kiemą. Garantuojame, vaikščios taip įsikibęs, kad ranka nutirps! <...> Vyrų išvada: *Ne visada...*} 2007 sausis, p. 19; *Moka tie suomiai vienu šūviu du zuikius patiesti* [Vienu šūviu dviejų zuikių nenušausi] {Apie „Apocalyptic“ grupę, kuri pageidavo, kad persirengimo kambaryje jų lauktų visos „Mis Serbija“ konkurso dalyvės. Tokiu neįprastu pageidavimu dar ir pasidare sau reklamą}; *Na, tai kas dar tvirtina, kad nemokamai gautas actas saldus?* [rus. patarlė Нахалство и искусство сладкий] {kont.: ...saldus? Užeikite, galiu pavaišinti...} {Situacija: žmogui pavogė automobilį, bet rytą automobilis atsirado su atsiprašymo rašteliais, kad kažkam jį tekę pasiskolinti. Drauge buvo pridėtas kvietimas pavakarieniauti restorane. Kol žmogus su šeima vakarieniavo, vagys ištuštino butą} 2005 spalio, p. 41; *Nėra to gero, kas neišeina į blogą ir nesugrįžta dar geresnis tik tam, kad išvirstų į blogą...* [Nėra to blogo, kad neišeitų į gera] {situacija: dvi seserys susipyksta dėl virtuvės tvarkymo. Paskui viena sesė, atseit norėdama susitaikyti, pasiūlo sutvarkyti kitos kambarį. Sutvarko, bet į lovą prideda žuvies vidurių...}.

Visos šio modelio antipatarlės, nors ir prieštaraujančios savo tradicinių atitikmenų idėjoms, vis dėlto išsilaiko tame pačiame meniniame kalbos lygmenyje – jos suvokiamos metaforiškai.

5. Sukuriamas posakis pagal tradicinėms patarlėms būdingą struktūrą, pavyzdžiui, „geriau X negu Y“: *Geriau raukšlės po akim, negu akys po raukšlėm* {kont.: Kaip paslėpti paakių raukšles? <...> Vyrų išvada: *Geriau...*} 2007 vas., p. 8; *Geriau per dažnai į krūmus lakstyti negu vieną kartą į kapines būti nešamai* {situacija: merginos tamsų vakarą kaime ėjo pas draugę. Greta sustojo mašina, ir tos baisiai išsigandusios nėrė į krūmus. Pasirodė, kad ten buvo vienos tėvas, sustojęs jų pavežti}.

Abiejų darinių reikšmė konkretizuota, o antrajam pavyzdžiui papildomo komiško suteikia frazeologizmas „į krūmus lakstyti“.

6. Kartais patarlei perkurti pasitelkiami keli perkūrimo mechanizmai, pavyzdžiui, pagal būdingą struktūrą (koks X, toks Y) sukurta patarlė dar ir pailginama (*Koks viršelėlis, tokia ir muzika, tiek ir klausytojų* 2007 sausis, p. 25) arba prie jos pridėdamas komentaras (*Geriau baisu vestuvėse ir gera gyvenime negu atvirkščiai! O juk dažnai atvirkščiai ir būna...; Jei durnių ir bažnyčioj muša, tai ką vestuvėse kankina?* {situacija: nuotaka aprašo savo vestuvių šventę (vadinamąsias vestuvių pramogas ir

jaunųjų išbandymus) kaip didžiausią košmarą}. Perdirbinyje *Bijai vilko – vedžiosk šunį už pavadėlio. Plačios akys – neik į mišką* {situacija: išėjo dvi draugės į mišką, „kažką“ pamatė, viena manė, kad šernas, kita – kad vilkas. Iš baimės leidosi bėgti, išsiskyrė, o kai susitiko, draugė už pavadėlio vedėsi pirmosios merginos šuniuką} tradicinė binarė patarlė „Bijai vilko – neik į girią“ padalyta pusiau ir iš jos sukurtos dvi antipatarlės: vienai pusei pridėta pabaiga, kitai – pradžia. Pastaruoju atveju perdirbiniui sukurti dar pasitelkiamas plačių akių įvaizdis (plg. tradicinį posakį *Baimės akys plačios*). Visi trys dariniai, nepaisant situacijas iliustruojančių aktualijų, nėra labai nutolę nuo tradicinės semantikos.

Suplakus skirtingus įvaizdžius, dar pasitelkus kitas priemones, kaip antai žodžių žaismą, posakio prasmę, net ir žinant situacinį kontekstą, kartais pasidaro visai ne-beaiški: *Iš žaizdos ir akies prakaitas nebėga, tad nepilk druskos ant skruosto* [Druską berti ant žaizdos] {kont.: Nežmoniškai prakaituoja žandai! Vyrų, padėkit! – *Iš žaizdos...* (pasiūlymai teikiami turint omenyje kitus „žandus“ – sėdyne) 2006 spalio, p. 18; *Nekąsk kojų kitam, vis tiek svarbiausia ne ūgis, o meilė* [Nekask duobės kitam...; Svarbu ne ūgis, o smūgis] {kont.: Labai įsimylėjau žemesnį už save. Viskas būtų gerai, tik kartu vaikstant man gėda prieš aplinkinius... <...> Vyrų išvada: *nekąsk...*} 2006 liepa, p. 16.

7. Gretinama patarlė (šiuo atveju sparčiai populiarėjantis naujas verstinis posakis) ir jos perdirbinys, šios antitezė: *Kas nerizikuoja – negeria šampano. Kas nerizikuoja, kelių nepridaro*.

Užsienio paremiologai nurodo ir daugiau patarlių perdirbimo modelių, pavyzdžiui, kai tradicinės patarlės tekste pakeičiama (arba pridėjama, atimama) vos viena raidė ir nuo to pasikeičia patarlės prasmė (pvz., *Live and earn* [~ Gyveni ir pelnai] iš *Live and learn* [Gyveni ir mokaisi]). Pagal tokį modelį sukurtų lietuvių antipatarių kol kas rasti nepavyko. Perkurti vieną iš dvinarės patarlės dalių lietuviams, regis, įprasta, tačiau dažniau originali paliekama pirmoji dalis. Antros dalies perkūrimo pavyzdys – jau minėtas *Plačios akys – neik į mišką*. Itin įdomus, kalbinės išvalgos ir kūrybiškumo reikalaujantis būdas, kada imama kita daugiareikšmio žodžio reikšmė arba homonimas. Šiuo kartu pavyzdžių šiam būdai iliustruoti nėra, tačiau užfiksuota, kad jis taikomas ir lietuvių patarlėms perkurti (Zaikauskienė 2004: 134).

Lietuviškos antipatarlės byra lyg iš gausybės rago, tereikia suskubti kuo daugiau jų užfiksuoti. Jos kuriamos pagal tuos pačius modelius kaip ir visame pasaulyje, kokių nors itin ryškių skirtumų atrasti kol kas nepavyksta. Antra vertus, lietuviškos medžiagos sukaupta tikrai nedaug, ir telieka tikėtis, kad, sukaupus pakankamai duomenų, galbūt net sudarius lietuvių antipatarių rinkinį, išvados galėtų būti šiek tiek kitokios. Kalbant apie antipatarių turinio kitimą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad kiekvienas atvejis yra ganėtinai individualus ir reikalauja atskiros analizės. Bendriausiu požiūriu ryškėja du tipai: vienais atvejais antipatarlės reikšmė konkretizuojama, aktualinama ir paprastai suvokiama tiesiogiai, tačiau ji neprieštarauja tradicinės patarlės idėjai, kitais – perdirbinio reikšmė prieštarauja tradicinės patarlės idėjai ar bent jau abejoja tradicinės patarlės postulatais.

Diduma aptartų perdirbinių ir jų tradicinių atitikmenų priklauso skirtingiems meninės kalbos lygmenims. Patarlė, pasak Kazio Grigo, – tai, kas kuria nors šneka-mosios kalbos atkarpoje laisvos formos žodžių junginiais yra dėstoma, įrodinėjama, teigiama, apibendrina ir pakelia į meninės kalbos lygmenį. „Tada atsiveria gilioji jos vaizdo prasmė, ji tampa akcentu, iš artimiausios žodinės aplinkos išsiskirian-čiu aukštesnės kokybės stilistika“ (Grigas 2001: 103). Antipatarlės, atvirksčiai, su-konkretina, susiaurina, nužemina ir nekalba metaforomis. Anot A. Raji-Oyelade’s, „perdarymas [angl. *alterity*], banalumas ir funkcinis trivialumas – tokie yra privalo-mi sudėtiniai postpatarliškumo elementai“ (Raji-Oyelade 2004: 305).

Vienas iš antipatarlių kūrimo tikslų – sukelti juoką. Šamojo efektas pasiekiamas, kai suvokiama antipatarlės ir tradicinės patarlės priešprieša, jų neatitikimas. Kuo geriau žinoma (ir kuo lengviau atpažįstama) originali patarlė, juo geriau šis tikslas pasiekiamas (kaip ir tradicinės patarlės pavartojimo aktas yra tuo sėkmingesnis, kuo adresatui toji patarlė „savesnė“ (Lauhakangas 2007: 213)).

Daugeliu atvejų patarlės iškraipymas yra savotiškas žaidimas su adresatu, tai tar-si galvosūkis, kurį gudresnis, labiau išprusęs lengvai įkanda, o kitam tai ir lieka tik keistas žodžių ar posakių nuotrupų kratinys.

ŠALTINIAI ir LITERATŪRA

Arimi Sailal 2006. Parody: a Memory Machine of Modernizing Proverbs, *Proverbium*, No. 23, p. 49–68.

Grigas Kazys 2001. Kai kurios patarlių prasmių mįslės, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 103–119.

Lauhakangas Outi 2007. Proverbs in Social Interaction: Questions Aroused by the Multi-Functionality of Proverbial Speech, *Proverbium*, No. 24, p. 207–228.

Litovkina Anna Tothne 1999. “Spare the Rod and Spoil the Child: Sexuality in Proverbs, Sayings and Idioms”, *Proverbium*, No. 16, p. 141–165.

Litovkina Anna Tothne 2004. Old Proverbs Never Die: Anti-Proverbs in the Language Classroom, in: *Res Humanae Proverbiorum et Sententiarum*, edidit Csaba Földes, Tübingen, p. 294.

Litovkina Anna T., Mieder Wolfgang 2006. “Old Proverbs Never Die, They Just Diversify”: *A Collection of Anti-Proverbs*, Veszprém.

Mieder Wolfgang 1982. *Antisprichwörter*, vol. 1, Wiesbaden.

Mieder Wolfgang 1985. *Antisprichwörter*, vol 2, Wiesbaden.

Mieder Wolfgang 1989. *Antisprichwörter*, vol. 3, Wiesbaden.

Mieder Wolfgang 1998. *Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien*, Wiesbaden.

Mieder Wolfgang 1999. *Phrasen verdreschen: Antiredensarten aus Literatur und Medien*, Wiesbaden.

Mieder Wolfgang 2003. *Wisecracks! Fractured Proverbs*, Shelburne, Vermont.

Mieder Wolfgang 2004. *Proverbs: A Handbook (Greenwood Folklore Handbooks)*, Westport, Connecticut, London.

Mieder Wolfgang 2006a. International Bibliography of New and Reprinted Proverb Collections, *Proverbium*, No. 23, p. 473–481.

Mieder Wolfgang 2006b. International Proverb Scholarship: an Updated Bibliography, *Proverbium*, No. 23, p. 483–524.

Mieder Wolfgang 2007a. International Bibliography of New and Reprinted Proverb Collections, *Proverbium*, No. 24, p. 472–481.

Mieder Wolfgang 2007b. International Proverb Scholarship: an Updated Bibliography, *Proverbium*, No. 24, p. 483–524.

Mieder Wolfgang, Litovkina Anna Tothne 1999. *Twisted Wisdom: Modern Anti-proverbs*, Burlington, Vermont.

Raji-Oyelade Aderemi 2004. Posting the African Proverb: a Grammar of Yoruba Postproverbials, or Logophagia, Logorrhea and the Grammar of Yoruba Postproverbials, *Proverbium*, No. 21, p. 299–314.

Zaikauskienė Dalia 2004. „Nauji metai – nauji lapai“: šiuolaikinės patarlių raidos tendencijos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXI (XXVIII), p. 127–137.

Вальтер Харри, Мокиенко Валерий Михайлович 2005. *Антипословицы русского народа*, 2-ое испр. издание, Санкт Петербург.

Вальтер Харри, Мокиенко Валерий Михайлович 2006. *Прикольный словарь (антипословицы и антипоговорки)*, Санкт Петербург.

Вальтер Харри, Мокиенко Валерий Михайлович 2007. Русские пословицы и их лексикографическое описание, *Acta Ethnographica Hungarica*, vol. 52, No. 1/June, p. 157–175: Abstract, Vengrijos mokslų akademijos (Akadémiai Kiadó) svetainė, [žiūrėta 2008-03-13], prieiga per internetą: <<http://www.akademiai.com/content/0143346pn6345773/?p...>>

CHANGES OF FORM AND CONTENT IN THE REMAKES OF TRADITIONAL LITHUANIAN PROVERBS

DALIA ZAIKAUSKIENĖ

Summary

Creation of Lithuanian antiproverbs is experiencing an intensive boom lately, but their analysis and collection, if compared to the current results achieved by investigators of the similar processes of other nations, seem to be making the first steps only.

The author of this article, having consciously picked out an entertainment and information publication aimed at the young readers as one of the possible contexts of functioning of the proverbs and their remakes, and collected the samples from a number of issues, groups the data according to the attributes of formal change. She also attempts to give somewhat more detailed descriptions of the remaking patterns of the Lithuanian proverbs as well as describing semantic change and seeking out any regularity in the semantic transformations. It is also noted, that remakes of the proverbs are purposefully presented in this context, fulfilling functions of the traditional proverbs, such as *summarizing, advising, guiding*.

The making of Lithuanian antiproverbs follows the same universal structural patterns as all over the globe, any clear national distinctions seem hardly going to be found. On the other hand, the accumulated Lithuanian materials are still rather scarce, and it is hoped that increasing amount of the data, or possibly even making a collection of Lithuanian antiproverbs would modify such conclusions. Among the most popular patterns of making the Lithuanian antiproverbs, the following ones should be listed: lexical structure of the traditional proverb is altered; one original fragment of the traditional proverb is preserved, while another part is remake; the proverb text is lengthened by adding supplementary compounds according to the syntactic structure analogous to that of the traditional proverb or by adding comments to the proverb; the traditional proverb is rephrased (usually to express an opposite message to that of the traditional proverb); several proverbs or their images are joined together; new statements are created by use of the typical formulas of the traditional proverbs (e.g. *Better X than Y*). Regarding changes in the proverb content, it should be noted that every case is rather unique in this respect and requires individual analysis. In the most general sense however, two pattern types could be discerned: in some cases the meaning of the antiproverb is concretized, actualized and usually perceived directly, although not opposing the idea expressed by the traditional proverb, while in other cases the meaning of the remake opposes the idea of the traditional proverb or at least questions its postulates.

The majority of the discussed remakes and their traditional equivalents belong to different layers of the artistic language. The traditional proverb is elevated onto the level of artistic language, while the

antiproverb, to the contrary, makes the artistic image inherent in the traditional proverb more definite, narrow, and down to earth; it does not speak in metaphors.

One of the goals of making antiproverbs is achieving humorous effect. The distinctly entertaining publication cannot be expected to express any serious political, social, or cultural hot issues or ideas. The appearing of the traditional proverbs or allusion to the traditional folklore itself is paradoxical enough in such a context. The comical effect is achieved already by confronting the traditional folklore with its “non-traditional” surroundings. Another level of the comic effect is achieved by placing the proverb against a definite situational background and in some way mutilating its form and / or its meaning. It is the perceived opposition and incongruity between the antiproverb and the traditional proverb that makes one laugh. The more well-known and the more easily recognized the traditional proverb is, the easier this task is achieved.

Gauta 2008-03-12